

Fərman Alisgəndər oğlu İSGƏNDƏROV, i.f.d., dos.
E-mail: ferman.isgenderov@bk.ru

Ramin Ramis oğlu MUSTAFAYEV
Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

Nihad Rafiq oğlu HÜSEYNZADƏ
Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR REGIONUNDA TURİZMİN İNKİŞAF POTENSİALLARI VƏ ONLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ YOLLARI

Xülasə

Turizm iqtisadiyyatın tərkib hissələrindən biri olmaqla ölkənin ÜDM-nin artımına təsir edən sahələrdən hesab edilir. Eyni zamanda, onun dövlətin sosial problemlərinin həllində böyük rolu vardır. Xüsusilə, işsizliyin aradan qaldırılmasına təsir edən xüsusi fəaliyyət növü hesab edilir. Regionların infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinə, əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. İnsanların iş qüvvəsinin bərpasına şərait yaranır.

Məqalədə turizm potensialının mahiyyəti açılır, onların təsnifatı və məqsədi müəyyən olunur. Şərqi Zəngəzur rayonunun turizm potensialı əhatəli olaraq öyrənilir və onların istifadəyə cəlb edilməsi istiqamətləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: Turizm, Zəngəzur, iqtisadi rayon, potensial, inkişaf, iqtisadi səmərə, rekreasiya, sağlamlıq, tələbat, infrastruktur.

JEL: L83

Giriş

Müasir dövrdə turizm sahəsi iqtisadiyyatın davamlı inkişaf edən sahələrindən hesab edilir. Eyni zamanda, turizm ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələri tərkibində əsas sahələrdən biridir. Təsadüfi deyildir ki, son illərdə Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı ilə bağlı xüsusi qanun, inkişaf proqramı, strateji yol xəritəsi, qəbul edilmişdir. Turizmin inkişafı ölkənin bir sıra sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə regionlarda məşğulluq problemini yaxşılaşdırır, regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsinə öz töhvəsini verir, xidmət sahələrinin inkişafına səbəb olur. Regionların tarixi-mədəni və arxeoloji varlıqlarının qorunmasına əhalinin marağını artırır.

Turizmin inkişafı regionların təbii ehtiyatlarının dövrüyyəyə cəlb edilməsini sürətləndirir.

Tədqiqatın obyektı: Yeni formalaşdırılmış Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonun turizmin inkişafı üzrə potensial imkanlarıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Elmi-tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycan Respublikasının Şərqi

Zəngəzur iqtisadi rayonunda turizmin inkişafının perspektivli potensial imkanlarını tədqiq etmək və onlardan səmərəli istifadə yollarını əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatın metodoloji əsasını turizmin inkişafı ilə bağlı olan Qanunlar, Proqramlar, strateji yol xəritələri, statistik məlumatlar, həmçinin bu sahə istiqamətində yerli və xarici aparıcı alimlərin apardıqları tədqiqatlar təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafının iqtisadiyyatın prioritet istiqamətinə çevrilməsi dövlətin iqtisadi strategiyasının əsasını təşkil edir. Turizm qeyri-neft sahələrinin tərkibində gəlir gətirən mühüm istiqamətlərdən biri hesab edilir. Turizmin ölkənin iqtisadi inkişafındakı rolu nəzərə alınaraq Azərbaycan Dövləti tərəfindən “Turizm haqqında” qanun, “2002-2005”, “2007-2016”-cı illər üçün turizmin inkişafına dair “Dövlət Proqram”ları qəbul edilib, 2016-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi” qəbul edilmişdir. Proqramların əsas məqsədi “Ölkənin turizm po-

tensialından səmərəli istifadə etməklə Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına nail olmaq” qəbul edilmişdir.

Şərqi Zəngəzur Azərbaycan Respublikasının turizmi inkişaf etdirmək üzrə diqqəti cəlb edən iqtisadi rayonlarından biridir.

İqtisadi rayon Respublikasının 5 inzibati rayonunu əhatə etməklə ölkənin cənubi-qərb hissəsində yerləşir və Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarını əhatə edir. İqtisadi rayonun ümumi ərazisi 7,47 min kv² olub ölkə ərazisinin 8,6%-ni təşkil edir.

Son 30 il müddətində iqtisadi rayonun Ermənistanın təcavüzündə olub talan edilməsindən azad olunması nəticəsində Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda da Turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar açılmışdır.

İqtisadi rayonun təbii-iqlim şəraitinin genişliyi və faydalı qazıntılarla olduqca zəngin olması bütövlükdə iqtisadiyyatın çox sahələrinin, o cümlədən turizmin davamlı inkişafını təmin etmək iqtidarındadır.

Turizmin inkişafının potensial imkanlarını araşdırmaq üçün ilk növbədə onun nəzəri mahiyyətinə diqqət yetirməyə ehtiyac vardır. Çünki turizm sahəsi olduqca geniş əhatəli tərkiblərin məcmusundan ibarətdir.

Turizm potensialı əsas iki istiqaməti əhatə edir. Birincisi turizm istehlak potensialı. Bu istiqamət özündə turizm məhsulundan istifadə edənləri nəzərdə tutur. Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının, o cümlədən Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yerləşdiyi ərazinin beynəlxalq ipək yolunun üzərində olması həm Azərbaycanın digər iqtisadi rayonlarından bura turist kimi gələnlərin, həm də qonşu dövlətlərdən (Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, orta Asiya) gələnlərin olması ehtimalını artırır. Potensialın digər istiqaməti turizm sənayesinin təşkili imkanlarını yaradan istiqamətdir və çox geniş tərkibə malikdir. Onların arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur. Deməli, turizm potensialları müəyyən sistem yaradır və onu sistem formasında öyrənmək olar.

Turizmin fəaliyyət potensialı ilkin olaraq sosial infrastrukturların olmasını (yol, nəqliyyat, otellər və s.) tələb edir. İntellekt səviyyəsi yüksək olan ehtiyatlar - Azərbaycanın təhsil müəssisələrində turizm sahəsi istiqamətində mütəxəssislərin hazırlanması imkanları genişdir. Təşkilati ehtiyatlar-Respublikamızda Turizm

Agentlərinin yaranması, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin olması Şərqi Zəngəzur regionunda da turizmin təşkili istiqamətində əsaslı işlər görməyə şərait yaradır. Tarixi, mədəni potensial həm Respublikamızda, həm də tədqiqat regionumuzda sayca çox olmuşdur. Lakin, erməni təcavüzü nəticəsində onların bəziləri dağılmışdır. Onların bərpası istiqamətində müəyyən işlər həyata keçirilir.

Təbii ehtiyatların potensialı geniş olsa da, tərkib etibarı ilə meşəlik massivləri, termik və mineral sular, çəmənliklər təşkil etsə də, müharibə dövründə onlara böyük zərər vurulmuşdur və bərpa edilməsi imkanları vardır.

İnformasiya potensialı müasir dövrün tələblərinə cavab verən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə şərtləndiyinə görə daim istifadə etdirilməsi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə də inkişaf etdirilməsi gözləniləndir.

İqtisadi potensialın, bilavasitə turizm sənayesinin inkişafının maliyyələşməsi ilə bağlı olması Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun turizm sənayesinin maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunması məqsədilə həyata keçirilir.

Turizmin istehsal ehtiyatları, əsasən qidalanma və suvenir məhsullar üçün nəzərdə tutulur. Onlara kapital, torpaq, əmək daxil edilir.

Turizmin ekoloji potensialı ehtiyatların çirklənməsi ilə əlaqəli olan məsələləri əhatə edir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu, əsasən dağlıq ərazilərlə əhatə olunduğuna görə burada təmiz ekoloji mühit üstünlük təşkil edir.

Qeyd edilən potensial inkişaf ehtiyatlarının hər birinin müəyyən xüsusiyyətləri vardır və ayrıca sistem təşkil etdiyinə görə kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə malikdir. Bu xüsusiyyəti nəzərə almaqla turizmin inkişaf potensialının insanların idarəetmə obyektinə çevrilməsi qeyd edilir.

İqtisadi rayonun ərazisinin uzun müddət işğalda saxlanması dövründə 87 tarixi abidə dağılmışdır ki, bu göstəricini də turizmin inkişafı üçün zərərli hesab etmək olar. Belə cinayət aktının olmasına baxmayaraq Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu turizmin inkişafı üçün zəruri olan müxtəlif ehtiyatlarla zəngin olan ərazilərdən biri hesab edilir.

Mövcud potensial resursların son illərdə məqsədyönlü və səmərəli istifadə edilməsi regionun fasiləsiz iqtisadi inkişafında mühüm rola malik ola bilər.

Turizm potensialı öz istifadə mənbəyi olaraq təbii iqlim, tarixi arxeoloji, dini, sosial mədəni, mənəvi-irsi nümunələrini özündə birləşdirir. Eyni zamanda, funksional xüsusiyyətlərə görə turizm resursları müxtəlif istiqamətlərdə özünü təzahür etdirir. Belə ki, sağlamlıq-müalicə, dərketmə, idman, istirahət məqsədilə istifadə edilən turizm potensialı mövcuddur.

Şərqi Zəngəzur regionunun ərazisinin əksər hissəsinin dağlıq ərazi olması özünə xas olan qədim şəhər və kənd yerlərinin olması etnoqrafiya və qədimliklə maraqlanan turistlər üçün arzuolunandır. Burada milli həyat tərzləri, ənənələr, xalq sənətkarlığı (xalçaçılıq, mis məmulatlarının hazırlanması, taxta və daş oyma, dəri emalı) kimi fəaliyyət növləri turistlər üçün maraq yaradan istiqamətdir.

Zəngəzur iqtisadi rayonu 30 illik təcavüzdən son dövrlərdə azad edilmiş regionlardan biridir. Bu regionda müxtəlif infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı turizm sahəsinin köməkçi infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsi də zəruri sayılır. Bu məqsədlə Zəngəzur iqtisadi rayonunda turizmlə məşğul olmaq istəyən sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi, turizmə xidmət edən müəssisələrin formalaşdırılmasında həm texniki cəhətdən Dövlət dəstəyinin olması məqsədəuyğun hesab edilir. Müasir dövrün turizmlə bağlı ən ciddi problemlərindən olaraq mehmanxana və qidalanma xidmətlərində boşluqların olması nəzərə çarpır. Əsasən, belə vəziyyət turistlərə xidmət göstərən işçilərin davranış, geyim, müraciət, xidmət qaydalarını bilməməsindən yaranır. Bunun üçün turizm sahəsində yüksək biliyə və təcrübəyə malik olan şəxslər tərəfindən xüsusi kursların, seminarların, kitabçaların təşkil edilməsi əhəmiyyətli ola bilər.

İqtisadi rayonda turizm üçün beynəlxalq və yerli maraqlar yarada biləcək memarlıq və arxeoloji tarixi abidələr olmuşdur. Belə abidələrə Kəlbəcər rayonunda Gəncəbasar monastrını (VIII əsr), Tərtər çayının sahilindəki Xudavənd monastrını (VIII əsr), Xudafərin Körpüsünü, Kəlbəcərin Çıldırın, Qarnakar, Qocaqot, Həsənriz kəndlərində alban məbədlərini, ilk və

orta tunc dövrünə aid yaşayış yerlərini, sığınacaqlar, qalalar, türbələr, kurqanlar, zərdabələr və s. misal göstərmək olar [2].

Müasir dövrün tələblərinə cavab verən infrastruktur obyektlərinin tikilməsi, regionun təbii-iqlim şəraitinin müxtəlifliyi, regionun xüsusiyyətlərinə uyğun milli mətbəxin genişliyi və müxtəlifliyi, müalicə əhəmiyyətli mineral suların olması, meşə zolaqlarının genişliyi turizmin inkişafı əsas mənbə hesab oluna bilər.

Qeyd edilən ehtiyat mənbələri əsasında Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda ekskursiya, rekreatsiya, sağlamlıq, işgüzar, etnik və nostalgik, kənd, qış, eko, dağ turizmlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

Hər bir sahənin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün müvafiq resursları olur. Bu resurslar sahənin xarakterinə uyğun olaraq formalaşır. O cümlədən turizm sferasının da formalaşmasını və inkişafını təmin edən resursları vardır. Turizmin ehtiyatları potensialı turizmin inkişafı üçün maddi-texniki şərait yaradır. Turizm ehtiyatlarının qruplaşdırılmış tərkibini maddi-texniki baza, insan-əmək resursları, maliyyə resursları, təbii-coğrafi resurslar, informasiya-kommunikasiya resursları və s. kimi müəyyənləşdirmək olar.

Hazırda Zəngəzur iqtisadi rayonunun yenicən qurulması, infrastruktur sahələrin müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurulması bölgənin turizm potensialından daha səmərəli istifadə edilməsinə geniş şərait yaradacaqdır. Şübhəsizdir ki, Şərqi Zəngəzur bölgəsində aparılan bərpa-quruculuq işləri ilə yanaşı turizm sahəsinin inkişafı da cəlb edən məsələlərdən hesab edilir. Çünki, turizm üçün istifadə ediləcək bəzi resursların da bərpasına ehtiyac duyulur. Göygöl-Kəlbəcər-Laçın yolunun çəkilməsi Zəngəzur regionunun, xüsusilə də Kəlbəcər rayonunun turizm mərkəzlərinin inkişafını daha da sürətləndirəcək.

18 fevral 2022-ci ildə Qarabağ və Şərqi Zəngəzura 3 günlük səfər etmiş xarici tanınmış səyyahların mətbuat konfransında səyyah Nikola Koratella bildirib ki, xüsusən Kəlbəcərin çox gözəl-təbiəti var: Yenidənqurma işlərindən sonra Qarabağ və Şərqi Zəngəzur daha da gözəlləşəcək. Kəlbəcərdə turizmin inkişafı üçün böyük potensial var. Bu yerlər dünyadakı turistlər üçün yeni bir məkan olacaq [3]. Göründüyü kimi tanınmış səyyahlar da Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazilərini geniş turizm məkanı

kimi qiymətləndirirlər. Regionda müxtəlif infrastrukturların yaradılması “Ağıllı kənd” layihəsinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır ki, bu da “kənd turizminin” inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də turistlərin turizm zonalarına cəlb edilməsidir. Bunun üçün vacib şərtlərdən biri turizm xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Bu istiqamət turizm kompleksinin bütün tərəflərini əhatə etməlidir. Azərbaycanda yataq yerləri, qidantlanma keyfiyyəti, nəqliyyat xidməti xarici dövrlərdə olan səviyyədən geri qalır, həm də bahadır [3].

Regionda turizmi inkişaf etdirmək məqsədilə mövcud olan ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək üçün bir sıra məsələlərin yerinə yetirilməsinə ehtiyac duyulur. İlk növbədə bazar münasibətlərinin tələbləri nəzərə alınaraq iqtisadi rayon üzrə turizm marketinqinin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir. Yəni turistlərin tələbatının öyrənilməsi, kadrlara olan tələbatın müəyyən edilməsi və ödənilməsi, turist seqmentinin düzgün seçilməsi, marketinq istiqamətində kommunikasiya sisteminin müəyyən edilməsi kimi məsələlərin dərinədən öyrənilməsi əsas tələblərdən biri hesab olunur.

Turizm üçün kadr hazırlanması müasir dövrün problemlərindəndir. Turizmin inkişafı üzrə (xüsusilə kənd turizmi barədə) yerli əhalinin maraqlandırılmasına böyük ehtiyac hiss olunur.

Turizm sahəsinin inkişafı istiqamətində həyata keçiriləcək xidmət növlərinin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması mühüm şərtidir.

İqtisadi rayonda turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə kiçik və orta sahibkarlara, həmçinin kənd turizmi üçün kənd sakinlərinə güzəştli kredit dəstəyi bu sahənin inkişafı üçün faydalı ola bilər.

Regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin nizamlanmasına yardımçı ola bilər. İlk növbədə regionun Ümumi Daxili məhsulunun yüksəlməsinə təsiri nəticəsində region əhalisinin maddi durumu yaxşılaşar.

Əhali üçün sosial problem olan işsizliyin aradan qaldırılması yaşayış yerlərinin infrastruktur sahələrinin inkişafına səbəb olar. Eyni zamanda,

vətəndaşların mədəni inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir edər.

Bölgə müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişafına səbəb ola bilər. Turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə səviyyəsi, əsasən onlardan turistlərin tələbatlarına uyğun istifadə edilməsi ilə şərtlənir. Bu ehtiyatların nəzarətə götürülməsi və qorunması müasir dövrün sahibkarlarının vəzifələrindən biri hesab olunur. Turizm sahəsində xidmətin kompleks əlaqələndirilməsi turistlərin rahatlığı üçün əsas məsələlərdən hesab olunur və sahibkarların diqqət yetirəcəyi istiqamətdir.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda turizmin inkişaf etdirilməsinin ölkənin təhlükəsizliyinin qorunmasına müəyyən səviyyədə təsiri ola bilər.

Bölgələrdə turizmin inkişafını təmin etmək və mövcud potensialdan istifadənin səmərəliliyini yüksəltməyin əsas yolu marketinq xidmətindən istifadədir.

İstənilən fəaliyyət sahəsində, o cümlədən turizm sahəsində də, məhsula tələbat və potensial ehtiyatlar öyrənilmədən nəzərdə tutulan biznesdən lazımi mənfəətin alınması müvəqqəti xarakter daşıyır.

Apaşdığımız araşdırmalar göstərir ki, əksər biznes sahələrində marketinq xidmətindən ya tamamilə istifadə olunmur, ya da formal xarakter daşıyır. Belə vəziyyətin olmasının bir sıra səbəbləri vardır:

İlk növbədə hesab edirik ki, cəmiyyət arasında marketinq yalnız ticarət kimi anlaşılır. Şübhəsizdir ki, marketinq ticarətdən çox geniş anlayışdır. Marketinq bazar münasibətlərini öyrənib fəaliyyətin ona uyğunlaşdırılması prosesidir. Yəni istehlakçıların tələbatını öyrənib, onu münasib qiymətlə qarşılamaqdır.

Turizmin regional inkişafı prosesində marketinq xidmətindən istifadə edilməsi mütləq vəzifədir. Çünki Respublikamızın regionlarının hamısında turizm üçün lazım olan inkişaf amilləri eyni deyildir. Belə vəziyyətdə turistlərin tələbatlarının öyrənilməsi və ödənilməsinin nəzərə alınması aktual olaraq qarşıda durur. Bu istiqamətdə əvvəlcədən marketinq tədqiqatının aparılması ilə bir sıra sualların cavablarını aydınlaşdırmaq olar. Yəni, Şərqi Zəngəzur regionunda turizmin hansı növünün inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq resurslar mövcuddur. Ona görə də, bölgədə turizmin inkişaf istiqamətlərini düzgün seçməklə yanaşı turizm məhsullarına

tələbin müəyyən edilməsi istiqamətində marketing hesablamalarının aparılması düzgün hesab edilir.

Turizm inkişafının müasir problemlərindən biri də marketingin kommunikasiya sistemindən səmərəli istifadə edilməsi hesab olunur. Bu istiqamətdə apardığımız tədqiqatlardan məlum olur ki, bütövlükdə Respublika üzrə turizmin inkişafı ilə bağlı aparılan reklamların təsiri hələ lazımi səviyyəyə yüksəlməmişdir. Reklamın təsiredici növlərindən istifadə istehlakçı qruplarında turizmə qarşı maraq yarada bilmir. Şərqi Zəngəzur bölməsində turizmin inkişafını təmin etmək üçün satışın stimullaşdırıcı metodlarından, xüsusilə qiymət güzəştləri, müəyyən hədiyyələrin verilməsi və s. yüksək fayda verə bilər.

İctimaiyyətlə əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində yerli əhalinin maarifləndirilməsi turizmin inkişafı üçün təkan verə bilər.

Digər tərəfdən bu sahəni mənimsəmiş yüksək biliyə malik mütəxəssislərin çatışmazlığıdır. Turizm sahəsi kompleks sahə olduğu üçün bu sahə istiqamətində xüsusi mütəxəssislərin hazırlanması faydalı hesab oluna bilər. Marketing fəaliyyətinin tətbiqinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri də Respublikamızın əksər sahələrində monopoliyanın hökmranlığıdır. Nəticəsi məhsulların məcburi satışını yaratmaqdır, rəqabətə imkan verməməkdir, keyfiyyətin yüksəldilməsinə marağın olmamasıdır.

Marketingin tətbiqi istiqamətində elmi əsaslandırılmış normativlərin və normaların çatışmazlığıdır. Marketingin kommunikasiya xidmətinin tətbiq edilməsi nəticəsində məhsul və xidmətlərin tanınması və onlara marağın artması meylli yüksəlir. Zəngəzur iqtisadi rayonunda turizm fəaliyyətinin yenidən bərpa olunması nəzərə alınmaqla marketing xidmətindən istifadə mövcud olan turizm potensialından səmərəli istifadəni təmin edə bilər.

Azərbaycanın Qarabağ Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonların təcavüzdən azad edilməsi bu bölgələrdə qış turizminin inkişafı üçün də geniş imkanlar yaratmışdır. Xüsusi olaraq qeyd edirik ki, Azərbaycanda qış turizminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük təcrübə mövcuddur. Belə ki, Respublikamızda ilk dəfə yaradılan dağ-xizək kurortu olan “Şahdağ” qış-yay Turizm kompleksi yaradılmış və onun tərkibində beynəlxalq standartlara cavab verən mehmanxanaların tikilməsi, həmçinin Qəbələ yüksək səviyyəli infrastruktura malik olan “Tufan” dağ-xizək, yay-qış istirahət kompleksinin yaradılması bu ərazilərə cəlb olunan turistlərin sayını dəfələrlə yüksəltmişdir. Şahdağda qışda havanın temperaturu -20°C , yayda isə $+20^{\circ}\text{C}$ isti olur. Belə bir şərait ölkəmizin Zəngəzur bölgəsi üçün də xasdır. Xüsusilə, Kəlbəcər və Laçın inzibati rayonları qış turizminin inkişafı üçün də olduqca əlverişli şəraitə malik ərazilərdir. Şübhəsizdir ki, qış turizmi anlamında yer alan istiqamət xizəklə gəzməkdir. Digər sahələri də inkişaf etdirmək imkanları mövcuddur. Bu imkanlar Laçın, Qubadlı və Kəlbəcər rayonlarında daha genişdir. Bu fəaliyyət istiqamətinin həyata keçirilməsində Fizuli və Şuşa rayonlarında yaradılmış təyyarə limanlarının əhəmiyyəti böyük olsa da qış-turizmi üçün yaradılacaq infrastruktur sahələrin beynəlxalq səviyyə tələblərinə uyğunlaşdırılması, göstəriləcək xidmətlərin səviyyələrinin yüksəldilməsi vacib şərtlərdən hesab edilir. Dünya Turizm Təşkilatının statistik məlumatlarına görə il ərzində istirahət etmək istəyənlərin $\approx 35\%$ -i, istirahət üçün məhz qış aylarını seçirlər. Qeyd edə bilərik ki, qış turizmi təkcə xizəklə gəzinti deyil, həm də qış idman növlərini də əhatə edir ki, burada müxtəlif yarışların təşkilatçısı olmaq imkanı yaranır. Bunun üçün qış idman növləri üzrə idmançıların yetişdirilməsi və onların beynəlxalq yarışlarda iştirakını təmin etmək, eyni zamanda qış idman kompleksləri barəsində beynəlxalq idman təşkilatlarının məlumatlandırılması və marketing işlərinin həyata keçirilməsi mühüm tələblərdən hesab olunur. Qış idman təşkilatlarının üzvü olmaqla regionun qış turizminin təbliğinə diqqətin artırılması iqtisadi cəhətdən faydalı ola bilər. Apardığımız müşahidələr göstərir ki, qış turizmi gəlirliyinə və perspektivliyinə görə fəqlənən, eyni zamanda, turistlərin marağını daha çox cəlb edən sahədir. Eyni zamanda, qış turizmi növlərindən istifadə zamanı turistlərin xərcləri nisbətən yüksək olur.

Nəticə

Araşdırmalara əsaslanaraq müəyyən edilmişdir ki, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu geniş əhatəli və növlü turizm potensialına malik olan və diqqəti cəlb edən təbii mineral və termal sularla, fauna və flora ehtiyatları ilə zəngindir. Regionun yerləşdiyi ərazi turistlərin cəlb edilməsi

imkanlarını artırır. Bu potensiallardan səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə kadr problemlərinin səfərbər edilməsi və turizmin inkişafı üçün marketing tədqiqatlarının aparılması mühüm şərtlərdən hesab edilir.

Elmi yeniliklər: Tədqiqatın elmi yeniliyi regionun turizm potensialının tərkib istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onlardan səmərəli istifadə etmək üçün inkişaf etdiriləcək turizm növlərinin əsaslandırılmasıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair dövlət proqramı. Bakı, 2002-ci il 354 səh.

2. H.Soltanova "Azərbaycan Respublikasında Turizm və onun inkişafı" Bakı 2015 səh. 475

3. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016. 98.5 s. AR Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

4. Turizm və Rekreasiya XXI əsrdə problemlər və perspektivlər. 2019-cu il 292 s.

5. Azərbaycanda sağlamlıq turizmi-cari vəziyyət və inkişaf perspektivləri 2022. s.184

6. Azərbaycan turizm sənayesinin inkişafı üçün zəhgin ehtiyatlara əlverişli iqtisadi coğrafi mövqeyə malikdir. <https://www.yeniazerbaycan.com>> Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən elan edilmiş müsabiqəyə təqdim edilib.

7. <https://ikisahil.az>>post> 287 Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun çox böyük turizm potensialı var.

Фарман Алисгандер оглы ИСКАНДЕРОВ, к. э. н., доцент
E-mail: ferman.isgenderov@bk.ru

Рамин Рамис оглы МУСТАФАЕВ

Нихад Рафик оглы ГУСЕЙНЗАДЕ

ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ВОСТОЧНО-ЗАНГАЗУРСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ИХ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Резюме

Туризм, являясь одной из составных частей экономики, считается одной из сфер, влияющих на рост ВВП страны. В то же время ему принадлежит большая роль в решении социальных задач государства. В частности, считается особым видом деятельности, влияющим на ликвидацию безработицы. Это ведет к развитию инфраструктурных районов регионов и повышает культурный уровень населения. Создаются условия для восстановления трудовых ресурсов людей.

В статье раскрывается сущность туристского потенциала, определяется их классификация и назначение. Всесторонне изучен туристический потенциал Восточного Зангезурского района и определены направления его использования.

Ключевые слова: туризм, Зангезур, экономический район, потенциал, развитие, экономическая эффективность, рекреация, здоровье, спрос, инфраструктура.